

ŽILVINAS VAREIKIS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

LIETUVOS KULTŪROS FILOSOFIJOS TRANSFORMACIJOS: SOCIALINĖS LAISVĖS IR ATSAKOMYBĖS RYŠYS KAI KURIOSE VIEŠOJO GYVENIMO KULTŪRINĖSE DISKUSIJOSE

Transformations in the Philosophy of Culture in Lithuania:
The Relationship Between Social Freedom and Responsibility
in Some of the Cultural Debates in Public Life

SUMMARY

The idea of freedom appeals to man's unrestricted self-determination, which allows him to carry out desired actions. But the determination of the will is not enough for man to be free. He needs favourable social conditions and personal or group initiative. Otherwise, freedom finds expression in the inner part of man, not in the outer. Man can plan everything in advance, but in some cases, he may not be able to carry it out if there are obstacles. For this reason, social freedom is different from other forms of freedom because its results are felt in the daily life of the individual and in the existence of the state. In order that the social freedom doesn't turn into its opposition, impossibility, it needs the valuable base. In the opinion of the author of the article, such a basis is responsibility. Namely, the conscious human relationship with the society takes out the separate individual from the state of *solus ipso* and shows for the social freedom the direction which depends on the historical changes and on the changes of the national cultural memory. The article reflects on such ideological improvements with reference to the arguments of Nerija Putinaitė, Vytautas Rubavičius and Algirdas Degutis.

SANTRAUKA

Laisvės idėja apeliuojama į žmogaus laisvą apsisprendimą, leidžiantį atlikti pageidaujamus veiksmus. Tačiau tik valios spėjimo nepakanka, žmogui norint būti laisvam. Tam reikia palankių socialinių sąlygų ir asme-

RAKTAŽODŽIAI: laisvės idėja, atsakomybė, Nerija Putinaitė, Vytautas Rubavičius, Algirdas Degutis.

KEY WORDS: idea of freedom, responsibility, Nerija Putinaitė, Vytautas Rubavičius, Algirdas Degutis.

ninės arba grupinės iniciatyvos. Priešingu atveju laisvė gali reikštis viduje, o ne išorėje. Žmogus gali planuoti įvairius dalykus, bet visai neturėti galimybių jų įgyvendinti, kai aplinkoje egzistuoja tam tikros kliūtys. Dėl šios priežasties socialinė laisvė skiriasi nuo kitų laisvės formų: jos rezultatai matomi atskiro individo kasdienybėje ir valstybės gyvenime. Siekiant, kad socialinė laisvė nevirstų savo priešingybe, neįmanomybe, reikia vertybinio pagrindo. Straipsnio autoriaus nuomone, toks pagrindas yra atsakomybė. Būtent sąmoningas žmogaus ryšys su visuomene išveda individą iš *solus ipso* būklės ir suteikia socialinei laisvei konkretus veikimo kryptį, priklausančią nuo istorijos ir nuo kultūrinės atminties pokyčių. Straipsnio autorius svarsto šiuos idėjinius poslinkius santykyje su socialinės laisvės ir atsakomybės ryšiu, remdamasis Nerijos Putinaitės, Vytauto Rubavičiaus ir Algirdo Degučio samprotavimais.

ĮVADAS

Socialinė laisvė yra viena iš paprasčiausių laisvės idealo apskritai emanacijos formų. Ji kreipia diskusiją į išorę, kurioje vyksta tam tikri žmogiškai čiabūčiai reikšmingi įvykiai. Dėl to „socialinės laisvės“ sąvoka užklausia konkrečius individus bei jų grupės etosą. Taip socialinė laisvė skatina kiekvieną žmogų įvairiose gyvenimo situacijose susidurti su moraline dilema: laikytis ar nepaisyti iš laisvės kylančių vertybių. Siekdamas bent per aguonos grūdėlį priartėti prie šios dilemos ištakų, visų pirma svarstau, kas apskritai yra socialinė laisvė ir kokie veiksniai lemia jos supratimą. Šiame svarstymų taške išvelgiu ryšį su viena

didžiausių socialinės laisvės suponuojamų vertybių – atsakomybe. Nė vienas idealas šiais laikais negali gyventi tik idėjų karalystėje, nes mūsų visuomenės skiriasi nuo Senojo pasaulio miestų valstybių, galiausiai dabar apstu įvairių filosofinių teorijų, veikiančių socialinę laisvės sampratą. Atsižvelgdamas į straipsnio apimtį, stengiuosi išryškinti laisvės ir atsakomybės ryšį, pastebimą šiuolaikiniuose lietuviškuose tarybmečio tyrinėjimuose, užuot atskirai gilinęsis į Vakarų filosofines teorijas, susijusias su svarstomomis idėjomis. Manau, kad reikėtų rašyti individualią studiją, norint plačiau aptarti šiuos svarstymus.

SOCIALINĖS LAISVĖS KONCEPTO SVARSTYMĄ LEMIANTYS KONTEKSTAI

Diferencijuojantis įvairiems mokslams, nusistovi atskiri žinijos barai, lemiantys sritinį laisvės supratimą. Devynioliktajame amžiuje, kai dar nebrėžtos tokios griežtos ribos tarp skirtingų mokslų, buvo galima kalbėti apie vieną bendrą „laisvės“ sąvoką. Tarkime, Kanto laisvė, paklūstanti kategorinio imperatyvo normoms, arba iš Hegelio aptariamą savimonės virsmų kylančios

socialinės sąveikos mokslo, meno bei religijos veikimo baruose aprėpia žmonių gyvenamąjį pasaulį ir drauge apeliuoja į universalią būties tvarką (Kanto daiktas savyje, Hegelio absoliutinės dvasios dvelksmas).

Socializmo teoretikai ir neomarksistai – K. Marksas, A. Gramscis, T. Adorno, T. Marcusė – neapsiribojo tik prestižinėmis kultūrinės sferos profesijomis. Jie

taip pat tyrinėjo žemesniųjų sluoksnių – darbininkų, įvairių tarnautojų – socialinės laisvės diskursą. Sociologai – R. Nisbetas, P. Bergeris, T. Luckmannas – įremina vakarietišku socialinių sluoksnių laisvės sampratą, pagrįsdami ją socialiniais vaidmenimis bei funkcijomis. Įvardyti pokyčiai gana griežtai atskiria šiuolaikinę socialinės laisvės koncepciją nuo imanentinės laisvės ir nuo vakarietiškai intelektualinei terpei būdingų individualiųjų šios sampratos aspektų. Svarstant socialinės laisvės konceptą, gimsta savotiškas sociologijos ir filosofijos hibridas, dėl kurio „laisvė tampa kasdienių socialinių vaidmenų – tėvo, darbuotojo, vartotojo, piliečio – atliktimi“ (Smith 2019: 849).

Panašiose teorinėse konstrukcijose individas virsta savotišku robotu. Tai puikiai atskleidžia dabartinėje filosofinėje kalboje vartojama terminija: „funkcija“, „socialiniai vaidmenys“. Šiuo požiūriu individo puoselėjamos vertybės tampa veikiau pridėtine medžiaga, pagrindžiančia visuomenei naudingo veiksmo rezultatus. Panašiam mąstymui oponuoja tradicionalistiniai judėjimai, pateikiantys savitą vertybinę programą, kurioje kartais radikaliai svarstomi skirtingi viešojo gyvenimo niuansai. Iš esmės idėjinės prieštaros tarp skirtingų judėjimų bei stovyklų liudija filosofinės diskusijos tęstinumą, sugrąžinantį laisvės klausimą į filosofinio *agono* areną.

SOCIALINĖS LAISVĖS ABĖCĖLĖ

Kasdienybėje dažniausiai socialinę laisvę suprantame kaip žmogaus turimo potencialo, atsižvelgiant į jo ketinimus bei suplanuotus tikslus, įgyvendinimą praktikoje. Ar galiausiai individui pavyksta pasiekti jam svarbių rezultatų, neišvengiamai priklauso nuo žmogaus sveikatos, gyvenimo aplinkybių ir aplinkos požiūrio: ar ji nusiteikusi atliepti asmeninius individo arba atskiros grupės lūkesčius. Abejotina, ar, apribojus šias mūsų personalias galimybes įgyvendinti savo užmačias, galime būti socialiai laisvi. Antra vertus, tenka sutikti su tuo, kad bet kokia laisvės forma geriausiai atsiskleidžia, susidūrus su kliūtimis, trukdančiomis įgyvendinti laisvę, ar su radikalia laisvės priešybe – patekus į tam tikrą nelaisvę. Lietuva praeityje ne kartą buvo pavergta įvairių valstybių. Paskutinė Lietuvai buvo Tarybų Sąjungos oku-

pacija. Iš jos mūsų šaliai pavyko ištrūkti, susiklosčius palankioms geopolitinėms aplinkybėms: Lenkijos *Solidarumas* parodė pavyzdį, irstant imperijos ūkinei sanklodai. Lietuvos laisvę iškovojo Sąjūdžio iniciatyvinė grupė, kuriai vadovavo jos pirmininkas Vytautas Landsbergis.

Jau pats kalbėjimas apie socialinės laisvės siekiamybę suponuoja, kad puoselėjamos tam tikros intencijos, siekiant jas išreikšti konkrečiais veiksmais. Aktualizuoti imanentinį potencialą tikrovėje reikia paprasčiausiai dėl to, kad būtų galima pasiekti atskiram žmogui ar žmonių gupei svarbius interesus. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis šį tikslą pasiekė – iškovojo Lietuvai nepriklausomybę. Pozityvus suplanuotos veiklos rezultatas sėkmingai susiklostė dėl to, kad Sąjūdis „norėjo būti vienijantis ir sutelkiantis. Sutelkiantis ne tik žmones tarpusavyje,

bet ir patį žmogų, tokį išdarytą, sujauktą viduje per penkiasdešimt metų“ (Landsbergis 2000: 19). Socialinės laisvės realizacija pasiekia savo brandą, kai žmonių elgesys yra suplanuotas ir jam yra aiškiai vadovaujama. Priešingu atveju susiduriama su chaosu, o ne su laisve. Socialinė ar idėjinė tinkle visiškai nepageidaujama ten, kur stipriai oponuojama laisvės idealui. Juk nuo pat pradžių Sąjūdžio dalyvius persekiojo Sovietų Sąjungos saugumo organai, mėginami sustabdyti pilietinės iniciatyvinės grupės veiklą. Šiuo atveju reikėtų pritarti amerikiečių filosofui Donaldui Davidsonui, teigusiam, kad „valingi kūno judesiai yra autentiškiausi“ (Davidson, Suppes 1957: 49), nes nuo jų kasdienės atlikties priklauso konkrečios žmogiškos istorijos naratyvas ir kartu asmeninė individų patirtis, sudėliojanti rutinos bei reikšmingų įvykių mozaiką. Jeigu Sąjūdžio nariai nuo pat pradžių būtų vengę ryžtingai atvirai veikti, bijodami rizikuoti savo narių gyvybėmis, vargu ar apskritai būtų pavykę pasiekti Lietuvos nepriklausomybę.

Valios veiksnys nėra absoliutus. Žmogus yra juslinė būtybė, turinti savo instinktus. Dėl to vidiniai impulsai individą gali paskatinti labai chaotiškai arba net destruktiviai veikti. Vis dėlto sąmonės duotis leidžia susivokti ir pasirinkti tinkamiausius sprendimus, padedančius palaikyti gyvybinę veiklą ir apginti bendrąjį interesą. Šiame kelyje žmogui dažnai padeda etika. Iš esmės galima aptikti keleriopas siūlomas dorovinio elgesio alternatyvas, liudijančias vidinių žmogaus troškimų dualumą. Pirmoji grindžiama žmogaus, kaip socialinės būtybės,

samprata. Naujaisiais laikais sisteminiu pavidalu ją išgrynino ir krikščioniškai pasaulėžvalgai pritaikė Immanuelis Kantas. Suvokdamas žmogaus „priklausomybę nuo gamtos dėsnio, paliepančio pasiduoti kuriai nors paskatai arba polinkiui“ (Kant 2015: 52), filosofas prabyla apie šios laikysenos priešybę, grindžiamą pareigų visuomenei, sau ir supančiai aplinkai laikymusi. Ši elgesio strategija paremta idealistine nuostata, kad moralinės normos, kuriomis nuo vaikystės drausminami instinktyvūs potroškiai, gali padėti išspręsti išorinius prieštaravimus, tokius kaip karai ar tarpusavio nesutarimai. Tačiau, laikantis tokios etinio elgesio paradigmos, ignoruojama vidinių konfliktų tikimybė. Šią vidinio ir išorinio pasaulių koliziją pastebėję Friedrichas Nietzsche ir Sigmundas Freudas prabilo apie individo gebėjimą, neatsižvelgiant į kantiškosios etikos įskiepytas rigoristines normas, pasirinkti tinkamiausius sprendimus, leidžiančius veikti. Turima galvoje elgesio nuostata, kai žmogus mano, jog jam užtenka išlavintų instinktų ir kitų asmeninių prigimties galių tam, kad galėtų visiškai suprasti kitas gyvas būtybes bei save patį. Vis dėlto čia, kaip ir Kanto etikoje, kur viskas suvedama į pareigų atliktį, galutinis rezultatas apibūdinamas gana kategoriškai: sukritikavus ankstesnę etiką, perdėtai pasitikima žmogaus intuicija, įgyta patirtimi ir subjektyviu apsisprendimu. Norint iki galo suprasti žmogaus veikimą ir jo vidinį pasaulį, labai svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad mąstymas yra iš esmės susijęs su aktualių elgesiu.

Laisvė tautai ar pavieniams individams būtina, norint įsisąmoninti asmeninę atsakomybę už atliekamą veiklą.

Dėl to ši fenomeną tam tikra prasme reikėtų sieti su žmogaus valios ir jo veiksmų dėsningumu pripažinimu. Viena vertus, žmogaus veikimas mažai kuo skiriasi nuo kitų gamtoje gyvenančių būtybių elgesio. Individuali būtis paklūsta įpročių bei periodiškai pasikartojančių įvairialypių poreikių ritmams. Antra vertus, šios lemties negalima laikyti gamtinio priešastingumu ekvivalentu. Žmogaus intencijų ir jo elgesio visetas susijęs su kitonišku socialiniu priešastingumu. Kalbama apie tai, jog būtina tikėti laisve, kad būtų galima priskirti visuomenėje vykstančių socialinių procesų padarinius asmeniui, atsakingam už konkrečius pokyčius. Atitinkamai dėl to šis asmuo gali būti paskatintas arba atvirksčiai – sukritikuotas. Štai kodėl

lietuvių filosofas S. Šalkauskis, rašydamas apie patriotizmą, akcentuoja tėvynės meilę ne kaip jausmą, o kaip nuoseklų veikimą, koreguojantį tautoje keistus dalykus: „Todėl tikra savo tautos meilė neleidžia nurimti matant joje netobulybių ir ydų ir pasitenkinti tuo, ko yra jos gyvenime“ (Šalkauskis 1928: 11). Tarpasmeniniai ryšiai, nukreipti į bendrą visiems interesą, suponuoja laisviems individams būdingą atsakomybę, įpareigojančią priimti reikalingus sprendimus bei nutarimus, siekiant, kad apskritai kažkas keistųsi. Atsakomybė gali būti suvokiama kaip sunki, nemaloni našta, tačiau abejotina, ar be jos pats individas galėtų gyventi visuomenėje ir ar apskritai egzistuotų bet kokia organizuota socialinė struktūra.

SIZIFIŠKA LAISVĖS NAŠTA

Atsakomybė už konkretų elgesio modelį sąveikauja su laisve, kuri šiame kontekste suprantama kaip tam tikra saviemonės forma, atliepianti Hegelio tezę, jog laisva yra ta sąmonė, kuri yra „apie patį save“ (Hegel 2013: 215). Individas mąstymo vidujybėje disponuoja konkrečiu savojo Aš vaizdiniu ir atitinkamai įgyvendina suplanuotus ar savaime gimstančius sprendimus, norėdamas realizuoti savo ketinimus. Žmogiškas aktyvumas, atskleidžiantis unikalią atskiro individo asmeninę savastį, gali aprėpti bendrystę, spontaniškus veiksmus, darbo funkcijas, meilę ir santykius, grindžiamus tarpusavio pasitikėjimu. Dėl to, matant šią individualaus veikimo įvairovę, socialinės laisvės realizavimo turinys atrodo labai įvairialypis. Viena ver-

tus, socialinė laisvė skatina individą, vykdant turimus įsipareigojimus, aktyviai veikti dėl tam tikros visuomenės dalies. Tiesa, pareigos, kurias jis turi atlikti dėl kitų, negali virsti prievarta. Kitaip žmogus, neturėdamas galimybės rinktis, negalėtų būti visiškai atsakingas už tai, ką daro. Pavyzdžiui, tarybinėse respublikose buvo deklaruojama socialistinio piliečio laisvė savarankiškai judėti, bet eilinis, privilegijų neturintis asmuo iš dalies galėjo pasinaudoti šia laisve tik Tarybų Sąjungoje, mat išvykti anapus galėjo vien tie, kurie atitiko griežtus valstybės saugumo aparato reikalavimus. Taigi matome, kad tokioje situacijoje deklaruojama laisvė gali nesutapti su realiais individo sumanymais bei galimybėmis. Antra vertus, neribota

laisvė formuoja savotišką šiuolaikinio nomado tipą, suponuojantį valstybės pilietį, kuris yra abejingas ar visiškai konformistas viešajame gyvenime, o asmeniniame linkęs užsidaryti savojo pasaulio kiaute. Taip, užuot pajutus laisvės ir atsakomybės ryšio pilnatvę, tiesiog slepiamasi nuo gilesnio mąstymo, stipresnės meilės, protingos gyvensenos, orientuotos į savo ir artimojo poreikius.

Senovės graikų mitas apie Korinto įkūrėją karalių Sizifą, ne kartą apgavusį požemio pasaulio dievus, kuriam už tai skirta bausmė amžinai ritinti į kalno viršūnę akmenį, nuolat nuslystantį atgalios, atskleidžia dviprasmišką laisvės likimą žmogaus gyvenime. Viena vertus, laisvės duotis nėra savaime suprantama: dėl jos nuolat reikia kovoti. Taip elgėsi pats Sizifas, žmogiškomis gudrybėmis bandydamas pelnyti daugiau gyvenimo laiko savo asmeniniams siekiams realizuoti. Troškimas perkeisti neįmanomybę į plačią socialinės laisvės areną puikiai apibrėžia didžiųjų laisvės kovotojų – nesvarbu, ar tai būtų M. Gandhis, N. Mandela ar V. Landsbergis, – troškimus. Šiandien Lietuvos nepriklausomybė atrodo tarsi savaime suprantamas dalykas, įsitvirtinęs įvairiausiose privataus bei asmeninio gyvenimo sferose. Vis dėlto jos gimtis buvo sunki ir iš pradžių net atrodė utopinė: juk ilgus dešimtmečius krašte buvo svetima kariuomenė, veikė senoji valdžios nomenklatura. Dėl to iš pat pradžių Sąjūdis, iškovojęs Lietuvai socialinę laisvę, turėjo apibrėžti vertybinę liniją, dėl kurios kovojo, ir atsiriboti nuo priešingos vertybinės ašies: „Idealizmas žino, kad yra vertybės, dėl kurių verta gyventi ir mirti, nes jos yra didesnės už gyveni-

mą... Na, o pragmatizmas – tai politika profesionalams, tai yra tiems, kurie baigė partines mokyklas, kompetentingiems valdžios reikaluose“ (Landsbergis 2000: 86). Ne visuomet šias ašis pavykdavo (pavyksta) suderinti: tam trukdė (trukdo) žmonių godumas, bendrapartiečių solidarumo stoka, patirtos sovietmečio traumos ir paties Sizifo – Landsbergio – elementarus žmogiškas silpnumas. Neatsižvelgiant į šias aplinkybes, vis tiek buvo ir yra siekiama realizuoti šį idealą. Vykstant karui Ukrainoje, pagaliau išklaudyta į Landsbergio perspėjimus dėl Rusijos agresijos Europos Sąjungoje: Rusijai skiriamos sankcijos, o Ukrainai suteikiama pagalba plačiu mastu.

Antra vertus, būtina prisiminti dar kitą kovos dėl laisvės perspektyvą, slypinčią žmogaus būtyje. Nors Sizifas ir kovojo už savo bei kitų žmonių nemirtingumą, vis dėlto jam teko pralaimėti. Dėl to Sizifo mitas išreiškia tam tikras desperatiškas pastangas, kurių nesitikima įgyvendinti. Kova dėl tautos laisvės atrodo abejotina tiems, kuriems jos nereikia, arba tiems, kuriems socialinė laisvė per sunki, nes atsakomybė atrodo pernelyg didelė. Žvelgiant į praeitį, atsakomybė dažnai neigiamai vertinama, kai ji suponuoja tam tikrą bausmę už tai, kas atlikta netinkamai. Šia prasme atsakomybė pasižymi neigiamu vertybiniu krūviu. Toks atsakomybės ir su ja susijusios laisvės matmuo ryškus statutinėse tarnybose, kuriose jai pavaldžių pareigūnų veiklą reglamentuoja griežtos teisinės normos. Atsakomybės negatyvumas pasireiškia būtent tada, kai sulaužoma pareigūno priesaika ar nusizengiamas tos tarnybos statuto paragrafams.

Atitinkamai greta teisinės atsakomybės iškyla ir moralinė. Štai dėl ko pareigūnas turi ne tik laikytis teisės aktų, bet ir būti brandi, doroviniams principams neabejinga asmenybė, jo „elgsys negali būti paremtas noru gauti apdovanojimą, paaukštinimą ar pasiekti kitokios materialios ar nematerialios naudos“ (Vidauskytė 2023: 76). Priešingu atveju pareigūną kaltina ne tik teismas, bet ir jo asmeninė sąžinė, taip pat burnoja visuomenė, kuriai jis tarnauja.

Kitoniška pozityvioji atsakomybė kreipia individo žvilgsnį į ateitį, kurios neužgožia praeities kalčių šešėlis. Ši atsakomybės forma primena nuolat budintį sargybinių, kurio budri ir kartais negaillestinga it milžino Argo akis turėtų pa-

dėti žmogui pasiekti gerį ir išvengti blogio. Tokia atsakomybė būdinga brandžiai asmenybei, gebančiai susieti savo gyvenimą bei jo uždavinius su šeimos, tautos, žemyno, kuriame jis gyvena, ar net viso pasaulio likimu. Siekiant tokios universalios atsakomybės, reikia nemažai mąstyti apie save bei kitus, elgtis, atsižvelgiant į iškylančias pareigas, o ne į juslių kaprizus, ir realiai vykdyti šias pareigas kasdienybėje. Ne visi žmonės pajėgia taip elgtis. Neretai asmuo jaučiasi esąs neįgalus realizuoti pozityvią atsakomybę dėl savo prigimties ydų ar istorinės pervartos, veikiančios moralinę asmenybės tobulėjimą. Todėl mums, panašiai kaip Sizifui, vis iš naujo tenka ritinti neišmuktų praeities pamokų riedulį.

NERIJOS PUTINAITĖS ANTITARYBINĖ ATAKA

Nors teorine prasme negatyvi ir pozityvi atsakomybės rūšys skiriasi viena nuo kitos, vis dėlto kasdienybėje jos abi turi bendrumų. Pavyzdžiui, teigiama atsakomybė iki galo suprantama, tik iš pradžių susidūrus su netinkamo elgesio pasekmėmis. Troškimas išvengti nemalonaus išgyvenimo, slepiančio savyje baudmės kartėlį, skatina tobulėti, tuo būdu užsikeliant ant savo pečių asmeninės laisvės našta. Žinoma, pasitaiko žmonių, kuriems savarankiškas pasirinkimas nėra vertybė.

Vokiečių filosofas Erichas Frommas veikale *Pabėgimas iš laisvės* asmeninės atsakomybės, leidžiančios laisvai veikti, vengimą sieja su atskiru žmonių tipu, atsirandančiu, susidarius specifinėms autoritarizmo, fašizmo sąlygoms, kai vienišumas, „...baimė ir pasimetimas

išlieka; žmonės negali kęsti to amžinai... Pagrindiniai keliai, kuriais bėgama iš laisvės mūsų laikais, – tai paklusnumas vadui, kaip antai fašistinėse šalyse, ir priverstinis konformizmas, vyraujantis mūsų demokratijoje“ (Fromm 2008: 153–154). Nors fašizmas ir totalitarizmas atsirado skirtingomis socialinėmis aplinkybėmis, dėl skirtingų faktinių priežasčių, vis dėlto E. Frommo aptariamas žmonių tipas sietinas ir su Lietuva, patyrusia tiek raudonąjį terorą, tiek nacionalsocialistų siautėjimus. Gyvenimas mūsų šalyje politinės Tarybų Sąjungos spaudos sąlygomis išugdė nemažą būrį asmeninės iniciatyvos bijančių piliečių. Tai gali trukdyti priimti svarbius visai tautai sprendimus. Pavyzdžiui, referendumas dėl dvigubos pilietybės neįvyko, nesusirinkus elektorato procentui,

kurio reikia tam, kad susidarytų sprendimui ratifikuoti būtinas kvorumas. Viena vertus, aptariamą tendenciją galima aiškinti nepasitenkinimu valdančiųjų sprendimais. Kita vertus, čia galima įžvelgti žmonių savarankiškumo stoką, paveldėtą iš tarybinių laikų.

Kiekvienos pozicijos, pagrįstos universaliais idealais, suvokimas suponuoja nevienmatį dalykų padėties svarstymą. Priešingu atveju diskusija dėl idealo supratimo ir jo ryšio su tikrove būtų labai abejotina. E. Frommo aptariamas žmogaus tipas, leidžiantis kalbėti apie socialinės laisvės suvaržymus, esant tam tikroms politinio režimo sąlygoms, Lietuvoje ir svetur vadinamas tarybiniu žmogumi, arba *homo sovieticus*. Idėjų istorikė Anne Applebaum sieja jį su totalitarios valdymo sistemos ir jos diegiamo represinio švietimo aparato sąveika, kai taikomos prievartos priemonės, siekiant išugdyti paklusnų ir lojalų elgesį, grįstą „bendraamžių spaudimu, kartojimu ir indoktrinavimu“ (Applebaum 2013: 12). Taikant šį teorinį matą konkrečiai visuomenei, socialinė laisvė apskritai neigiamą arba redukuojama iki tam tikros srities autonominio valdymo. Tarkime, jeigu pilietis negali laisvai rinkti valdžios, tai jis bent kultūroje jaučiasi drąsiau, vartodamas Ezopo kalbą. Ir vienu, ir kitu atveju atmetamas žmogaus racionalumas, jo valios potencialo sprogtamoji galia, dažnai griauanti išorines neįmanomybės užtvaras. Lietuvoje panašią poziciją kultivuoja filosofė Nerija Putinaitė. Mąstytoja tiek šiuolaikybėje, tiek praeityje regi tarybmečio ženklus. Dėl to jai net šiuolaikinio lietuvo pastangos ieškoti geresnio gyvenimo kitoje šalyje ar noras atsipalaiduoti žiūrint televizorių primena *homo sovieticus* troškimą nors per Marytės plaukelį išsilaisvinti „iš vertybių tuštumos naštos“ (Putinaitė 2007: 208). Akivaizdu, kad televizorių žiūri ir vakariečiai, bet jie vargu ar yra *homo sovieticus*, nebent tie, kurie atvyko iš Vidurio ir Rytų Europos ir apsigyveno kitoje šalyje dėl asmeninių priežasčių. Tokia filosofės teorinė pozicija man atrodo susijusi su Immanuelio Kanto etikos, kurios idėjas ji aktyviai tyrinėjo, rigorizmu. Kanto filosofijoje itin ryški perskyra tarp heteronomijos, juslinių individo potroškių, ir kategorinio imperatyvo. Moralinis tobulėjimas, drausminant žmogaus prigimtį, turi padėti žmonėms gyventi bendruomeniškai, t. y. drauge diskutuoti apie viešuosius reikalus, spręsti išskylančias problemas ir patiems elgtis moraliai. Jeigu žmogus nepaiso moralės normų, tai jis, panašiai kaip N. Putinaitės aptariamas *homo sovieticus*, atsiduria priešingoje vertybinių barikadų pusėje: konkretūs jo elgesio bruožai slopina „krikščionišką gerumą, tautinę savimonę ir aukštesnių vertybių ilgesį“ (Putinaitė 2007: 207). Tenka sutikti, kad šiais laikais ne visi žmonės gali ir turi būti krikščionys ar siekti aukštų idealų. Kasdienybėje daugelis individų – nesvarbu, kur jie gyvena: Lietuvoje, Rytuose ar Vakaruose, – vadovaujasi pragmatinėmis aspiracijomis. Galiausiai juk yra ir pragmatizmo filosofijos kryptis, kuri netyrinėja metafizinio bei moralinio etoso – tai labiau charakterizuoja klasikinę mąstymą ir iš jos kylančias idėjines tendencijas laiko tėkmėje – verčiau orientuojasi į episteminių mąstymą, svarsto praktines vertes. Laikantis Putinaitės

suvokimui būdingos antitarybiškumo dvasios, paremtos Kanto *Praktinio proto kritikos* idėjinėmis prielaidomis, pragmatinis galvojimas atrodo smerktinas, dėl

to mestinas į tarybinio pragaro ugnį, iš kurio pakilti galima vieninteliu būdu – pasiprašant vietos krikščioniškojo etoso skaistykoje.

VYTAUTO RUBAVIČIAUS TRADICIONALISTINIS SKEPSIS

Ryžtingas N. Putinaitės užmojis kritikuoti visas įmanomas tarybiškumo apraiškas ir ten, kur jų tikrai esama, ir ten, kur jos tik įsivaizduojamos, suponuoja socialinės tikrovės interpretavimo trūkumus. Neva tarybiniais laikais žmonės neturėjo socialinės laisvės, tik kultūrinę autonomiją, o štai dabartinėje nepriklausomoje Lietuvoje, atskleidus praeities žaizdas, tos laisvės gerokai padaugės. Tokia teorinė nuostata kyla iš suvokimo, kad komunizmas padarė daug blogio žmonijai, tad, tik šviečiant visuomenę, įmanoma išgyvendinti tokio mąstymo apraiškas ir labiau susitelkti. Vis dėlto ne visi žmonės vienodai geba atgailauti, keistis ir save pažinti, tad abejotina, ar apskritai įmanomas pozityvus ir drauge absoliutus tokios bendros kategoriškos kritikos poveikis. Akivaizdu, kad N. Putinaitė hiperbolizuoja visuotinio teisingumo idealą, suabsoliutina vertybinių tikrovės supratimą, atitinkamai palikdama paraštėse buitinius dalykus, paremtus kasdieniais poreikiais.

Vienas pirmųjų tikrovės ir idealo neatitikimą N. Putinaitės tyrinėjimuose pastebėjo filosofas Vytautas Rubavičius. Aš į tokio požiūrio genezę žvelgiau labiau iš mokslininkės biografijos perspektyvos (akcentavau I. Kanto filosofijos veikmę), o V. Rubavičius, priešingai, mano, kad tyrėja nesuvokia konkrečių nacionalinės hermeneutikos skirčių svar-

bos: „Buvusi *tarybinė* (sava) tikrovė nepaprastai greitai daugeliui tapo *sovietine*, vadinasi, svetima, nuo kurios reikia vienaip ar kitaip atsiriboti...“ (Rubavičius 2018: 98). Tarybinės bei sovietinės tikrovės konceptus kultūrologas laiko savotiškais praeities suvokimo / nesuvokimo indikatoriais, rodančiais visuomenės traumines patirtis ir baimes. N. Putinaitės idėjų istorijos tyrinėjimai, kuriuose atmetama savumo / svetimumo dialektika, lietuviškai vertinant komunistinę patirtį, Rubavičiaus požiūriu, rodo radikalią mokslininkės kritiką, taip pat atskleidžia dirbtinį poreikį išstumti kultūrinei atminčiai būdingus nemalonus prisiminimus, išryškėjančius šalies akademineje kultūroje bei politikoje. Tyrėjas ir tarybinę, ir dabartinę realybę egzistencinio tęstinumo prasme regi kaip tolygias, atsižvelgdamas į žmogaus gyvenimo baigtinumą, nes „juk „eiti į valdžią“, „ręsti namą“, „daryti pinigų“ ir anais laikais buvo išplitusios gyvenimo strategijos, nulemiančios ir joms įgyvendinti reikalingų psichologinių bruožų derinius konkrečiame žmoguje“ (Rubavičius 2018: 143). Kultūrologas, skirtingai nei N. Putinaitė, kritikuojanti visas *homo sovieticus* raiškos sferas, linkęs pripažinti žmogaus laisvę, priklausomą nuo jo paties turimų gebėjimų, kaip ir šiais laikais. Dėl to V. Rubavičius mano, kad socialinė laisvė, suvokiama kaip žmogaus suma-

numas, realizuojamas konkrečioje veikloje, pasiekiami visiems, kurie tos laisvės siekia. N. Putinaitei tai netinka, nes ji įsitikinusi, jog sovietinė aplinka ir jos įtaka asmenybei paralyžiuoja laisvą žmogaus veikseną. Taigi autorė laikosi radiklios tezės, kad tikroji laisvė įmanoma, tik pašalinus sovietinį paveldą.

Tiek N. Putinaitės, tiek V. Rubavičiaus socialinės tikrovės interpretacijos ir žmogaus veiksenos joje aiškinimai yra svetimi aklam materializmui, kyla iš konkrečios kultivuojamų idėjų terpės. N. Putinaitės požiūris yra paremtas I. Kanto etika, ji pritaiko jos esminius principus lietuviškajam sovietologiniam diskursui, o V. Rubavičius – tradiconalistas. Bendrąja prasme tradiconalizmas gali reikšti simpatijas konkrečioms gimtojo krašto, kitos šalies arba ištiso regiono tradicijoms bei papročiams. Vis dėlto V. Rubavičiaus pasaulėžiūra yra kryptinga, šis autorius turi savo autoritetus civilizacijų teorijoje ir disponuoja kertinių idėjų programa. Kultūra nuolat sąveikauja su žmogaus čiabūtimi ir jo kintančiomis gyvenimo aplinkybėmis, priklausomomis nuo tam tikro socialinio konteksto. Socialinės laisvės konceptas visų pirma orientuoja į dabartį, glaudžiai susijusią su geopolitinėmis realijomis. Šios realijos lemia žmogaus gyvenimo valstybėje kokybę ir vertybių sampratą.

Tradiconalistai paprastai palaiko senąsias tradicijas, kylančias iš tautiškumo ir nacionalinės valstybės pamatų. Dėl to dažniausiai jų vertybės ima konfliktuoti su naujuoju požiūriu. Ši kritinė idėjinė tendencija ryški V. Rubavičiaus knygoje *Nacionalinis tapatumas, atmintis ir politika*, kurioje mąstytojas oponuoja Europos Są-

jungoje vyraujančiai liberaliai demokratijai, palaikančiai idėją, kad „europietis yra pilietis, išsilaisvinęs ar išlaisvintas, iš jį bei jo pilietinę raišką ribojančių nacionalinės, tautinės ar etninės priklausomybės ryšių – pančių, tad ir nuo tautinės savimonės“ (Rubavičius 2018: 45). Prieštaraudamas šiai minčiai, mąstytojas dėsto kironišką požiūrį, kad svarbu paisyti savos valstybės kūrimo pagrindų, nes tik taip pilietis gali išlaikyti nacionalinės ir europinės tapatybės vientisumą. Kultivuodamas lietuviškus papročius ir atsižvelgdamas į gretimų tautų pasiekimus, lietuvis gali įgyvendinti ilgalaikius strateginius tikslus gerinti įvairias valstybės sistemas, nepriklausomai nuo to, kokie madingi ideologijų vėjai pučia kitose šalyse. Dėl to socialinė laisvė tradiconalistui tik tada yra autentiška ir gyva, kai žmogus vertina savo nacionalinę savastį ir vadovaujasi iš jos išplaukiančiomis vertybėmis. Kitu atveju jis yra tik vėjo pagaištis, paklūstantis greitos naudos ar postmodernios pasaulėžvalgos kerams.

Reikia pripažinti, kad toks požiūris nėra naujas. Jau S. Šalkauskis atkreipė dėmesį į nacionalinės valstybės ir tautiškumo sąsajas kultūros filosofijos bei ateitininkų pasaulėžvalgos gairėse, o religijos filosofijoje siejo lietuviybę su krikščioniškosiomis vertybėmis. Tiesa, tuo metu nebuvo plačiomis kultūrinėmis ir politinėmis prerogatyvomis disponuojančios valstybių organizacijos, tokios kaip ES Senajame žemyne (andainykštė Tautų Sąjunga dėl turimos merkos galios nesugebėjo net pasipriešinti kariniams Hitlerio ar Mussolinio režimų nusikaltimams, nors jos kertinė funkcija buvo palaikyti taiką). Dėl šių priežasčių minė-

tų tarpukario lietuvių mąstytojų idėjos neįgavo tokio kritinio geopolitinio svorio kaip šiuolaikinių tradicionalistų.

Artimiausias nagrinėjamam diskursui yra filosofas Algirdas Degutis, kritikuojantis liberalizmo tendencijas Lietuvoje ir pasaulyje. Juolab kad ir pats V. Rubavičius pirmojoje monografijoje pripažįsta, jog būtent šis mokslininkas jam nurodė „filosofinės hermeneutikos kelią“ (Rubavičius 2003: 7). Žvelgiant į plėtojamą idėjas, galima pastebėti bičiulišką vieno draugo rekomendaciją kitam ir konstatuoti, kad abiejų mokslininkų plėtojamoms tradicionalistinėms idėjoms giminingos politiniame daugiakultūriškumo kontekste. V. Rubavičius sieja ES vykdomą bendrąją politiką su išnacionalinimu, diskriminuojančiu tautinį Kitą ir atitinkamai iškeliančiu anoniminę savastį, grindžiamą šiuolaikinėmis liberaliomis vakarietiškomis vertybėmis. A. Degutis panašius universalius pokyčius globaliu mastu išvėlgia multikultūralizme, kurio „pamatinė... intencija – visų žmonių sulyginimo, visos žmonijos suvienijimo į bendrą šeimą siekis. O tai yra toks siekis, kuris gali būti realizuotas tik ardant šeimos instituciją ir griauinant kitus barjerus, kurie „sava“ atskiria nuo „svetima“ (Degutis 2014: 60). A. Degutis kritikuoja multikultūralizmą dėl to, kad ši idėjinė tendencija susijusi su europocentrizmu, homofobija, feminizmu. Atitinkamai mąstytojas gina tradicionalizmo viešąjį diskursą: palaiko heteroseksualių asmenų šeimą ir aiškias valstybių bei atskirų tautų ribas. Šios idėjos nėra tik tuščios deklaracijos: jos turi savo šalininkų, aktyviai kovojančių už žmogaus teises ir siekiančių visuotinės lygybės. Numanomo požiūrio išta-

kos siejamos su neomarksizmu, Frankfurto socialine kritika ir postmodernizmu – J. Derrida dekonstrukcija.

Nagrinėjant socialinės laisvės koncepciją, tokių idėjinų nuostatų besilaikantis tradicionalistas neišvengiamai susiduria su tam tikra *vox clamantis in deserto* bėgyste, nes vyraujanti ES politika gina ktonišką požiūrį. Formaliai žvelgiant, jis lyg ir turi visas juridškai reglamentuotas teises, bet jo požiūris yra marginalus, dėl to daugumai ne itin priimtinas. Egzistencine prasme kritiškai mąstančiam žmogui reikia daug vyriškos drąsos bei tvirtybės toliau plėtoti sampratą, priešingą sisteminiam vertinimui. Kai nelieka aiškaus vertybinio stoiko karkaso, ori Marko Aurelijaus stovyla pavirsta į beatodairiškai žiauraus būdo Komodo ir ima krėsti kvailystes, kurias mato visa tauta. Kaip anai, žiniasklaidos priemonės paskleidžia serijas tekstų, atstovaujančių daugiakultūriškumui, o po jais rikiuojasi ktonišką požiūrį išsakančios piktos vadinamųjų „tradicionalistų“ komentarų gretos arba pasirodo kriminaline praeitimi garsėjančio Celofano bei Lobovo provokacijos su tradicinės šeimos interesų gynimo lozungais (siekiant surinkti daugiau balų būsimuose rinkimuose). Tai diskredituoja patį judėjimą tos pačios buržuazinės visuomenės, kurios vertybes jis ruošiasi ginti, akyse.

Kritikuodamas naująsias liberalizmo tendencijas, A. Degutis labiau žvelgia į pasaulinį kontekstą. O štai V. Rubavičius veikia fiksuoja europines transformacijas, siedamas jas su Lietuvos politikos poslinkiais. Šiuo požiūriu susijungia autoritarius, kaip kultūrologo ir aktyvaus viešojo gyvenimo stebėtojo, publicisto,

patirtys. Knygoje *Lietuva – korupcinė visuomenė* aptariamos A. Brazausko grupės, *Williamso, MG Baltic* koncernų ir kiti tam tikru laiku plačiai nuskambėję politiniai skandalai, rodantys, kad Lietuvos politinis elitas mena komunistinę praeitį, simpatizuoja „blato“ praktikai, yra godūs didelių pakišų ir elementariai žmogiškai nesąžiningi. Viena vertus, rutuliodamas panašų požiūrį kultūrologinės problematikos akademiniuose tekstuose, mąstytojas pripažįsta, kad sovietinis elitas prisitaikė prie naujų ES administravimo sąlygų ir dabar „visiškai palaiko išnacionalinimo politinę nuostatą, juolab kad buvo įgudusi vykdyti sovietinę išnacionalinimo politiką“ (Rubavičius 2018: 252). Kultūrinė atmintis, išsaugodama tiek pozityvius, tiek neigatyvius turinius, pratęsia dabartinio laiko trajektorijoje cikliškai besisukančių įvykių kinematografą. Jo kadruose išryškėja socialinėje tikrovėje triumfuojančio blogio apraiškos, nors išsakoma taiklių kritikos pastabų. Galima įžvelgti, kad A. Degučio poziciją palaikantys, bet vertybinio stuburo ir kritinio mąstymo stokoiantys asmenys tam tikra prasme pateisina neramaus sporadiško liaudies

smurto protrūkius, o V. Rubavičius viliasi grįžti iš gamtos į kultūrą. Regis, tokioje savipažinimo būklėje Rousseau pažadas *retour à la nature* atrodo tarsi prakeiksmas, kai pastebima nemažai ženklų, kad gyvuliški instinktai siautėja viešojoje erdvėje. Dėl to pradedama ilgėtis tvirtų moralės normų ir aiškios religinės etikos.

Paradoksalu, bet šioje slaptoje mąstymo vietoje V. Rubavičiaus tikėjimas suartėja su N. Putinaitės viltimi, kad visuomenė, bundanti iš praeities problemų stingulio, „suras naujus bendrumo pagrindus“ (Putinaitė 2007: 217). Tik jų ji ieško, nedarydama takoskyros tarp protestantiškosios krikščionybės atmainos ir neoliberalizmo. Savo ruožtu V. Rubavičius atskiria šias idėjines kryptis, puoselėdamas kitus idealius lūkesčius, esą rūpinimasis kultūros ir tautine savastimi išgelbės Lietuvą nuo geopolitinio bei vertybinio nykimo. Abu mąstytojai orientuojasi į idealą, vadovaudamiesi tam tikromis krikščioniškosios kultūros gairėmis. Trokštama padėti žmogui grįžti į doros bei kritinio mąstymo kelią. Vis dėlto šios bendrosios gairės veda nevienalyčių ideologinių linijų keliais.

IŠVADOS

Visų pirma greta gėrio, grožio, tiesos ir meilės, panardinančių žmogų į jo paties esybės gelmes, iškyla laisvės idealas – jis vilioja pasinaudoti kuo daugiau jos teikiamų galimybių. Ypač tai ryšku, kalbant apie socialinę laisvės sampratą, kur itin svarbu surasti pusiausvyrą tarp savo ir kito individo poreikių. Pavienis žmogus, siekiantis realizuoti savo teises

bei laisves ir galintis visa tai praktiškai pritaikyti gyvenime, yra kiekvienos bent minimalią demokratijos patirtį turinčios valstybės siekinys. Vis dėlto socialinė laisvė išsikreipia, kai individas siekia įvairių gėrybių tik sau ir savo grupei. Taip respublikos virsta imperijomis, gera valia – besaikiu egoizmu, o laisvės geidžiantis idealistas tampa nuo savo

didybės apspangusiu Neronu, besigėrin-
čiu plėnimis virstančios Romos vaizdu.

Antra, socialinė laisvė tik tada įgyja bendros vertybės pamatus atskirai tautai ar valstybei, kai ji prabyla daugumos piliečių sąmoningai suvoktos atsakomybės kalba. Lietuvoje buvo atkurta nepriklausomybė, sukurta teisinė sistema, piliečiams suteikta sąžinės ir žodžio laisvė. Vis dėlto žmonių supratimas nevienodas, jų asmeniniai poreikiai ir prigimties skiriasi. Galiausiai pati atsakomybė vienam žmogui širdyje įdiegta kartu su auklėjimu, virtusi jo asmeniniu rūpesčiu bei elgesio maksima, o kitam tai – sunki privalomybės našta, kurios norisi atsikratyti,

pirmai progai pasitaikius. Atsakomybės stokos ligą filosofė N. Putinaitė bando įveikti, mosuodama aštrių sovietologinės kritikos kalaviju prieš komunizmo relikтус mūsų socialinėje tikrovėje, V. Rubavičius siūlo puoselėti savo kultūrą ir gerbti tautinę patirtį, o A. Degutis skatina išguiti naująsias liberalizmo idėjas iš Lietuvos ir apskritai iš viso pasaulio. Kiekvienas iš šių savitai galvojančių mąstytojų, kritiškai pabardami, rodo, kad puoselėja socialinės laisvės vertybę, tik įvairuoja būdai, kuriais jie siekia pagerinti laisvą veikimą, įtraukti į lietuviškąją buitį daugiau atskingo galvojimo už save patį ir už kitą bendrapilietį.

Literatūra

- Applebaum A. 2013. Homo Sovieticus, *Literatūra ir menas* 38: 12.
- Davidson D., Suppes P. 1957. *Decision Making: An Experimental Approach*. Stanford: Stanford University Press.
- Degutis A. 2014. *Kaip galima liberalizmo tironija*. Vilnius: Naujoji Romuva.
- Fromm E. 2008. *Pabėgimas iš laisvės*. Iš anglų k. vertė Jolanta Kriūnienė. Kaunas: Verba Vera.
- Hegel G. W. F. 2013. *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*. California: CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Kant I. 2015. *Praktinio proto kritika*. Iš vokiečių k. vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Margi raštai.
- Landsbergis V. 2000. *Sunki laisvė: Sąjūdis opozicijoj: parlamentinės demokratijos mokykla*. II knyga. Vilnius: Vaga.
- Putinaitė N. 2007. *Nenutrūkusi styga. Prisiitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*. Vilnius: Aidai.
- Rubavičius V. 2003. *Postmodernusis diskursas: filosofinė hermeneutika, dekonstrukcija, menas*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
- Rubavičius V. 2018. *Nacionalinis tapatumas, kultūrinė atmintis ir politika*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Šalkauskis S. 1928. *Tautybė, patriotizmas ir lietuvių tautos pašaukimas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Smith N. H. 2019. Basic Income, social freedom and the fabric of justice, *Critical Review of International and Political Philosophy* 24(6): 845–864.
- Vidauskytė L. 2013. Garbės samprata karinėje etikoje, *Logos-Vilnius* 117(4): 76.